

Bouwhistorisch Onderzoek



Laurenskerk Alkmaar
1924

Dirk J. de Vries
RCE – U. Leiden – TU Delft



Stokstraat Maastricht



RCE depot Pot Amersfoort



O & D IN VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST

Evaluatie van elf jaar

"Onderzoek en Documentatie"

juni
1984

1984

**AANLEIDING TOT
DEZE BROCHURE-
REEKS**

Naast de RDMZ-infoladen Wet- en Regelgeving en Restauratie en Beheer, verschijnt nu de brochure Architectuur en stedenbouw nr. 1. De eerste brochure in deze reeks, samengesteld door de Stichting Bouwhistorie Nederland in samenwerking met de RDMZ, beschrijft bouwhistorisch onderzoek. De sterke groei van particuliere bureaus en instituten die bouwhistorisch onderzoek uitvoeren, maken het wenselijk de aanpak te standaardiseren en de kwaliteit te bewaken. Deze leidraad biedt overheden, architecten en particulieren een houvast in hun onderhandeling met de particuliere bureaus en instituten.

Utrecht, Tuijnstraat 65. Een rijksmonument waarvan de zijgevel van dit pand verrand de plaats van de balken.
(Foto J. Penders, Utrecht 1976)



RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

Leidraad voor praktijkgericht bouwhistorisch onderzoek

**DE RDMZ EN HET BOUW-
HISTORISCH ONDERZOEK IN DE
PRAKTIJK**

In de wet- en regelgeving met betrekking tot de monumentenzorg wordt de mogelijkheid van subsidiëring van wetenschappelijk onderzoek vooraf en tijdens de restauratie geboden. Met name artikel 25, lid 1 en de toelichting op artikel 14 van het Besluit rijks subsidiëring restauratie monumenten 1997 (Brrm 1997) en paragraaf 3.3.4. ad 2 van de Leidraad subsidiëring restauratiekosten geven hierover nadere informatie. Een actieve rol in dit onderzoek is weggelegd voor de RDMZ, maar deze kan het ook uitbesteden. De laatste jaren vindt de uitbesteding aan particuliere onderzoekers en onderzoeksbureaus in toenemende mate plaats. De RDMZ richt zich erop het onderzoek in de voorbereiding van de restauratie van rijksmonumenten te bevorderen, ook bij potentiële monumenten en gemeentelijke monumenten. Een belangrijk aandeel hierin vormt bouwhistorisch onderzoek.

**BOUWHISTORIE EN DE GEBOUWDE
OMGEVING**

Bouwhistorisch onderzoek richt zich op de gebouwde omgeving. De kennis die door dit gespecialiseerde onderzoek wordt verkregen, kan bij uitstek worden ingezet voor een verantwoorde omgang met oude gebouwen, al dan niet in samenhang met veranderingen, en het

beheer hiervan. Het werkterrein van het bouwhistorisch onderzoek betreft niet alleen de beschermde monumenten die zijn opgenomen op rijks-, provinciale en gemeentelijke monumentenlijsten, maar de gehele historische bebouwing, van middeleeuwse tot en met jongere bouwkunst. Het bouwhistorisch onderzoek vindt vooral plaats in gebouwen. Het levert informatie over de bouwmassa, de toegepaste constructies, materialen en de interieurafwerking, die veelal achter jongere gevels schuilgaan. De uitkomst is een historische waardebeoordeling van een pand, gerelateerd aan de omgeving waarin het staat.

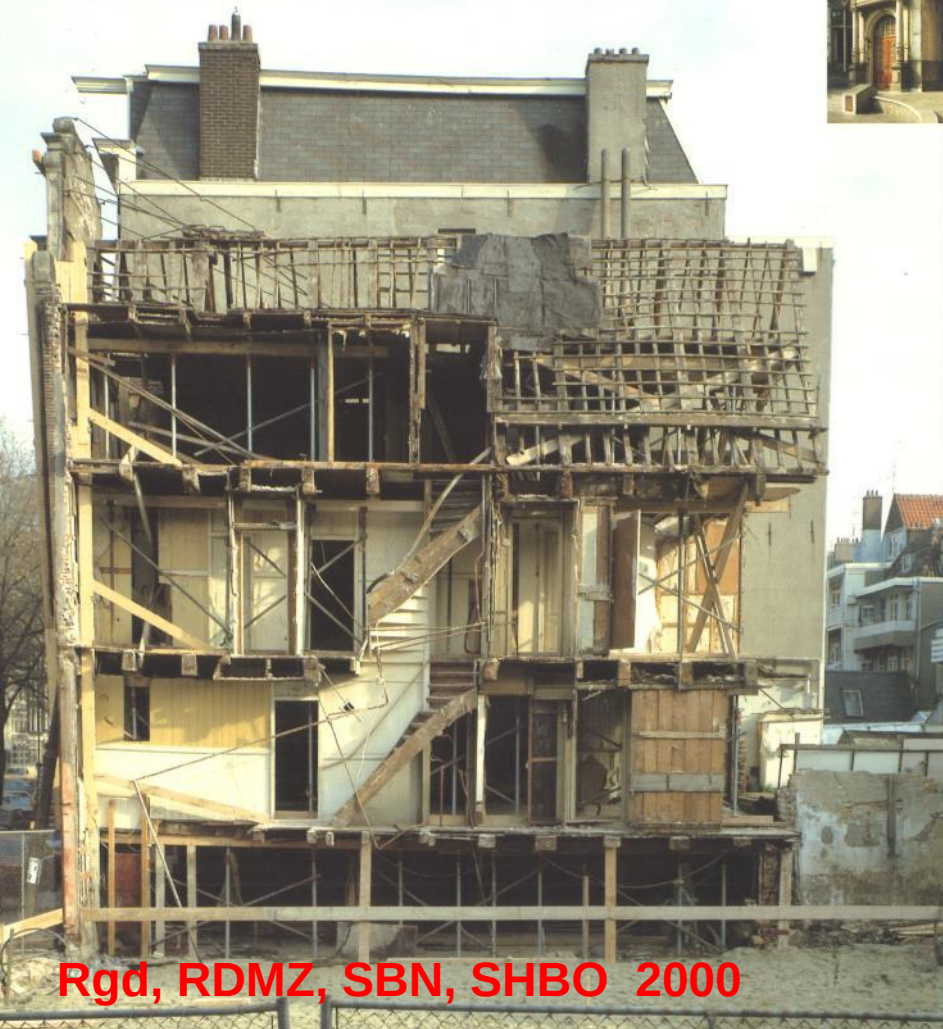
Bovendien kan de bouwhistoricus door deze analyse een reconstructie van de bouwgeschiedenis maken en soms ook de oorzaken van constructieve gebreken vaststellen. Op basis van het bouwhistorisch onderzoek kunnen gegevens worden aangeleverd voor het opstellen van rapporten ten behoeve van selecties voor monumentenlijsten, planvoorbereiding van restauraties en bouwvoorvragen.

Bouwhistorisch onderzoek dient een objectief beeld te geven van de historische waarde van een pand. Aan de resultaten van dit onderzoek worden de eventuele plannen tot wijziging getoetst. Wanneer door verbouwing waardevolle elementen verloren zouden gaan, moet eerst worden bezien of de plannen bijgesteld kunnen worden, anders is een belangenafweging nodig. Hierbij komen de monumentencommissie,

1995, 1998

RICHTLIJNEN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

EEN SAMENWERKING VAN
RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG (RdMz)
VROM/RIKSGEBOUWENDIENST (Rgd)
STICHTING BOUWHISTORIE NEDERLAND (SBN)
STICHTING HISTORISCH BOERDERIJ ONDERZOEK (SHBO)



Rgd, RDMZ, SBN, SHBO 2000

architectuur
restauratie
stedebouw

w e s s e l d e j o n g e
a r c h i t e c t e n b n a b v

WDJ/210

Versie 1.1_23 sept 2009_23:00

Hoofdstuk II.2 Bouwhistorisch Onderzoek: methodiek / Titel verder nader te bepalen

1. Inleiding

1.1 'Klassiek' bouwhistorisch onderzoek

Het bouwhistorisch onderzoek van historische gebouwen is een relatief jonge wetenschap die is opgekomen in het kielzog van de groeiende belangstelling voor monumentenzorg vanaf het midden van de negentiende eeuw. Door een bouwwerk of de restanten daarvan te bestuderen, wordt ontrafeld hoe het in elkaar is gezet en welke opeenvolgende bouwfasen er zijn geweest, bijvoorbeeld in de vorm van aanpassingen aan het gebouw of uitbreidingen ervan.

Ontwerp en uitvoering van gebouwen waren aanvankelijk in één hand en tot diep in de negentiende eeuw was het daarom niet voor elk bouwwerk vanzelfsprekend om dit voor de uitvoering volledig in bouwtekeningen uit te werken. Als ze al bestaan hebben zijn tekeningen lang niet altijd bewaard gebleven. Bruikbare bouwkundige tekeningen worden dan ook lang niet altijd teruggevonden.

Hoewel er soms wel een oude gravure of een latere foto beschikbaar is, zijn deze vaak niet erg betrouwbaar als getuige van het oorspronkelijk gerealiseerde gebouw. Slechts een grondige kennis van stijkenmerken, tijd- en plaatsgebonden bouwmethoden en materialen (zoals baksteentypen, metselverbanden, natuursteensoorten en spantvormen) stelt de onderzoeker van nu in staat om aan de hand van het gebouw zelf de bouwgeschiedenis ervan in kaart te brengen, te begrijpen hoe de opeenvolgende tijdslagen van bouw, wijzigingen en uitbreidingen van elkaar zijn onderscheiden, en eventuele invloeden van elders te kunnen thuisbrengen. Die gegevens zijn vanzelfsprekend erg belangrijk voor het maken van verantwoorde keuzes bij de restauratie.

1.2 Opkomst van de bouwtekening

In de loop van de achttiende eeuw komen ontwerp en uitvoering steeds meer in verschillende handen. Dit betekent dat er steeds meer bouwkundige informatie moet worden uitgewisseld tussen verschillende partijen waardoor de betekenis en precisie van bouwkundige tekeningen en technische beschrijvingen toeneemt. Bestekstukken waren nodig om uiteindelijk duidelijke afspraken te maken met de aannemer over de kosten en kwaliteit van de uitvoering. Omdat gebouwtypen steeds vernieuwden en er niet meer vanzelfsprekend kon worden teruggegrepen op bestaande voorbeelden (> II.1 Reflectie), werden ontwerptekeningen ook steeds belangrijker om de opdrachtgever te informeren over de bedoelingen van de architect. In de woningwet van 1901 werd het systeem van bouwvergunningen ingesteld, waarmee de bouwtekening ook op het administratieve vlak werd geïnstitutionaliseerd. Door het steeds verder scheiden van de diverse disciplines in het bouwproces in de twintigste eeuw werden tekeningen en bestekken steeds meer een essentieel communicatiemiddel.

1.3 De valkuil der herkenning

In de huidige bouwpraktijk zijn bestek en bouwtekeningen nog steeds onmisbaar voor het overdragen van informatie. Toen rond 1980 de behoefte ontstond aan een strategie voor behoud van de voortbrengselen van de vooroorlogse Moderne Beweging leek bouwhistorisch onderzoek (dus in de gebouwen zelf) daarom niet het meest voor de hand liggende middel. Er waren immers meestal wel tekeningen en goede beschrijvingen uit de vakliteratuur voorhanden. Het in 1971 opgerichte Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst in Amsterdam verzamelde steeds meer tekeningarchieven en vormde een schatkamer aan informatie waarop deskundigen de eerste jaren nog niet waren uitgekeken. Bovendien leken de eigenschappen van deze

Brochure bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorisch
onderzoek
geeft houvast bij
verbouwingen

Rijksgebouwendienst 2009

Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek

Lezen
en analyseren
van
cultuurhistorisch
erfgoed

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Stichting Bouwhistorie Nederland

Vereniging Nederlandse Gemeenten

Atelier Rijksbouwmeester

Rijksgebouwendienst



Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Bouwhistorie en gemeentebeloid

Gerhard Eshuis



2009



Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Bouwhistorisch onderzoek werkt!

Geef bouwhistorie een plaats in
het gemeentelijk erfgoedbeleid

De modernisering van de monum-
tentzorg vraagt van gemeenten dat
zij cultuurhistorie meewegen in hun
erfgoedbeleid én in de ruimtelijke
ordening. Bouwhistorisch onderzoek
helpt de cultuurhistorische waarden
binnen de gemeentegrenzen in beeld
te brengen. Deze brochure laat zien
welke ruimte bestaande wet- en
regelgeving biedt om bouwhistorisch
onderzoek een plaats te geven in het
gemeentelijk beleid.



2011

Het voormalige Elisabethziekenhuis

Hooigracht 15 te Leiden



Enderman, bureau voor bouwhistorie

in opdracht van:
SLS Wonen
Leiden

Maarten Enderman 2004



Begane grond

Waardering in geschematiseerde plattegronden. Noord is links.

- Hoge monumentwaarde; behoud noodzakelijk.
- Positieve monumentwaarde; behoud wenselijk.
- Lage monumentwaarde; aangepaste vervanging mogelijk.

Elisabethziekenhuis volgden meer grote opdrachten, waarna in 1921 met zoon Jan van der Laan (1896-1966) het architectenbureau Van der Laan werd opgericht om de groeiende stroom opdrachten te kunnen verwerken. In de jaren tot aan de tweede wereldoorlog specialiseerden zij zich in ondermeer het bouwen van ziekenhuizen en warenhuizen.

Wat betreft de ontwerpen van Leo van der Laan is er geen sprake van een duidelijke stijl en laten de meeste projecten een algemeen beeld van de architectonische vormen zien die rond de eeuwwisseling en de decennia daarna gangbaar waren. Daarbij zal ook de functie van het gebouw en de achtergrond van de opdrachtgever een rol hebben gespeeld. Met de toetreding van Jan van der Laan in het bedrijf verandert dit. Anders dan zijn vader, die het vak van architect in de praktijk heeft geleerd, is hij opgeleid in Delft en ondervindt grote invloed van de daar docerende Henry Evers en Granpré Molière. Zijn ontwerpen vertonen in eerste instantie verwantschap met de Amsterdamse school, maar ontwikkelen zich in de loop van de jaren twintig tot het zogenaamde traditionele bouwen dat wel wordt aangeduid als de Delftse School. Kenmerkend voor deze stijl zijn de enigszins gesloten baksteen gevels, hoge zadeldaken en de toepassing van traditionele materialen. Hoezeer ook deze architectuur onder invloed van de verzuilde samenleving stond blijkt wel uit het feit dat betrokken architecten het Rooms Katholieke Bouwblad als belangrijkste vakblad hadden.

Na de tweede wereldoorlog en het overlijden van Leo van der Laan richt het bureau zich meer op landelijke en ook stedenbouwkundige opdrachten. In 1952 gaat het verder onder de naam Van der Laan, Hermans en Van der Eerden. De ontwerpen ontwikkelen zich ook tot een vorm van traditionalisme waarin meer ruimte is voor modernistische elementen.

Bouwfasering

Fase 1: 1908

In 1907 wordt door Leo van der Laan het eerste plan gemaakt voor een nieuw ziekenhuis in neogotische stijl aan de Hooigracht. Het plan bestaat uit een L-vormig gebouw dat waarschijnlijk in verband met de aangrenzende bestaande huisvesting in drie opvolgende fasen moet worden gerealiseerd (afb. 6). Het eerste deel, waarmee in 1908 wordt begonnen, betreft het zuidelijk deel aan de Hooigracht met ondermeer een röntgenafdeling en operatiekamer en verpleegruimten op de tweede en derde verdieping (afb. 1 t/m 5). Voor de bouw van het tweede deel ten noorden hiervan zou de oude kostschool, waarin het ziekenhuis tot dan toe was ondergebracht, worden gesloopt. Daarna zou de vleugel tussen de Hooigracht en de Middelstegracht worden gebouwd, waarin ondermeer de kapel en het mortuarium waren ondergebracht.

Waarom alleen het eerste deel van het plan is gerealiseerd is onbekend. Van beide opvolgende fasen bestaan wel tekeningen uit 1909 en 1910 (afb. 6 en 7). Door het

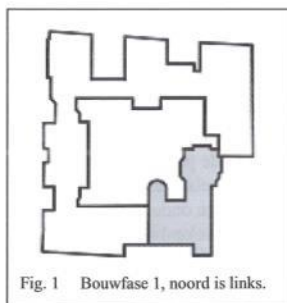


Fig. 1 Bouwfase 1, noord is links.

gedeeltelijk uitvoeren van het gebouw is de voorgevel aan de Hooigracht tot 1951 architectonisch onvolledig geweest (zie afb. 57).

Fase 2: 1927

In het midden van de jaren 1920 wordt er plan voor uitgebreide nieuwbouw gemaakt door het architectenbureau Van der Laan, waarvan ook de oudste zoon Jan van der Laan deel is gaan uitmaken. Het ontwerp betreft het maken van een noord- en oostvleugel, waardoor het terrein tussen de Hooigracht en de Middelstegracht rond een binnentuin wordt bebouwd. Ook hier wordt uitgegaan van drie opvolgende fasen, waarvan het sluitstuk de bebouwing ten noorden van het gedeelte uit 1908 moet zijn.

Met de oostvleugel wordt als eerste in 1927 begonnen (afb. 8 t/m 22). Het bouwdeel bestaat uit een vrijwel op zichzelf staand gedeelte voor de zusters aan de zuidzijde (afb. 62) en een deel met zalen aan de noordzijde (afb. 63) waartussen een kapel wordt aangelegd (afb. 64). De stijl waarin is ontworpen is die van het traditionalisme. Als draagconstructie wordt grotendeels een betonskelet toegepast. Daarnaast zijn ook enkelvoudige houten balklagen in met name de zuster vleugel aangebracht met stalen balken als onderslag. Na deze bouwcampagne wordt, vooruitlopend op de aanvullende bebouwing langs de Hooigracht, de voormalige kostschool gesloopt (afb. 8). Verschillende andere voormalige woonhuizen blijven deel uitmaken van het ziekenhuis.

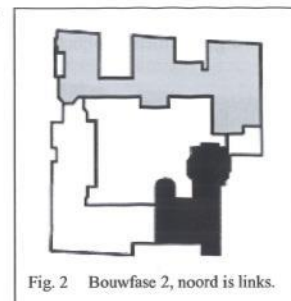


Fig. 2 Bouwfase 2, noord is links.

Fase 3: 1930

In dit jaar wordt begonnen met de noordvleugel, waarin de verpleegkamers en zalen zijn ondergebracht (afb. 9 t/m 14 en 23 t/m 25). Het ontwerp sluit naadloos aan op de oostvleugel. Behalve de noordvleugel wordt in dit jaar ook op de begane grond van het gedeelte uit 1908 de Röntgenafdeling ondergebracht.¹

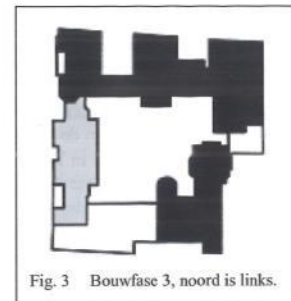
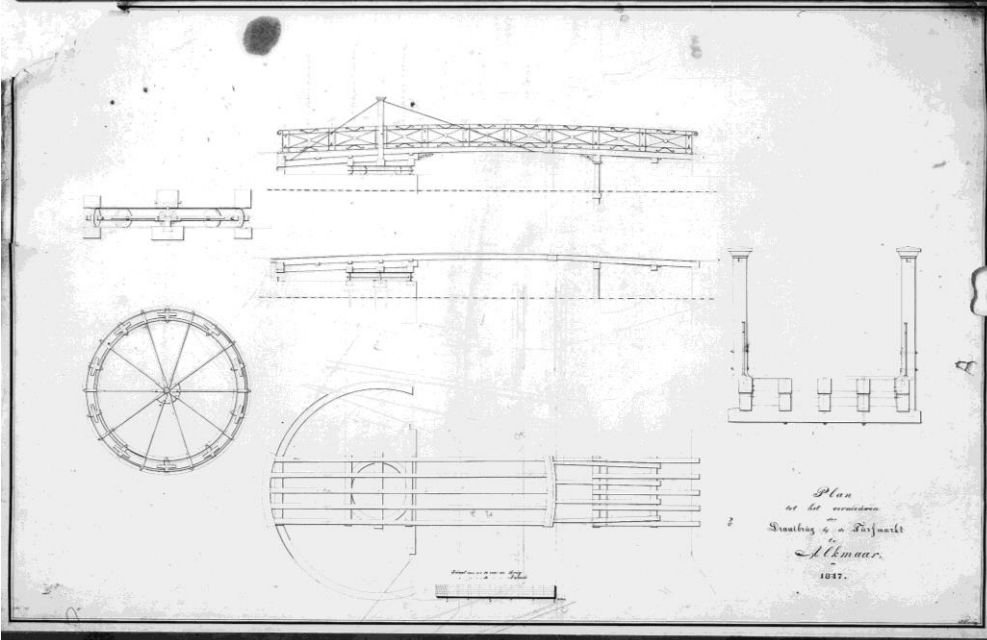


Fig. 3 Bouwfase 3, noord is links.

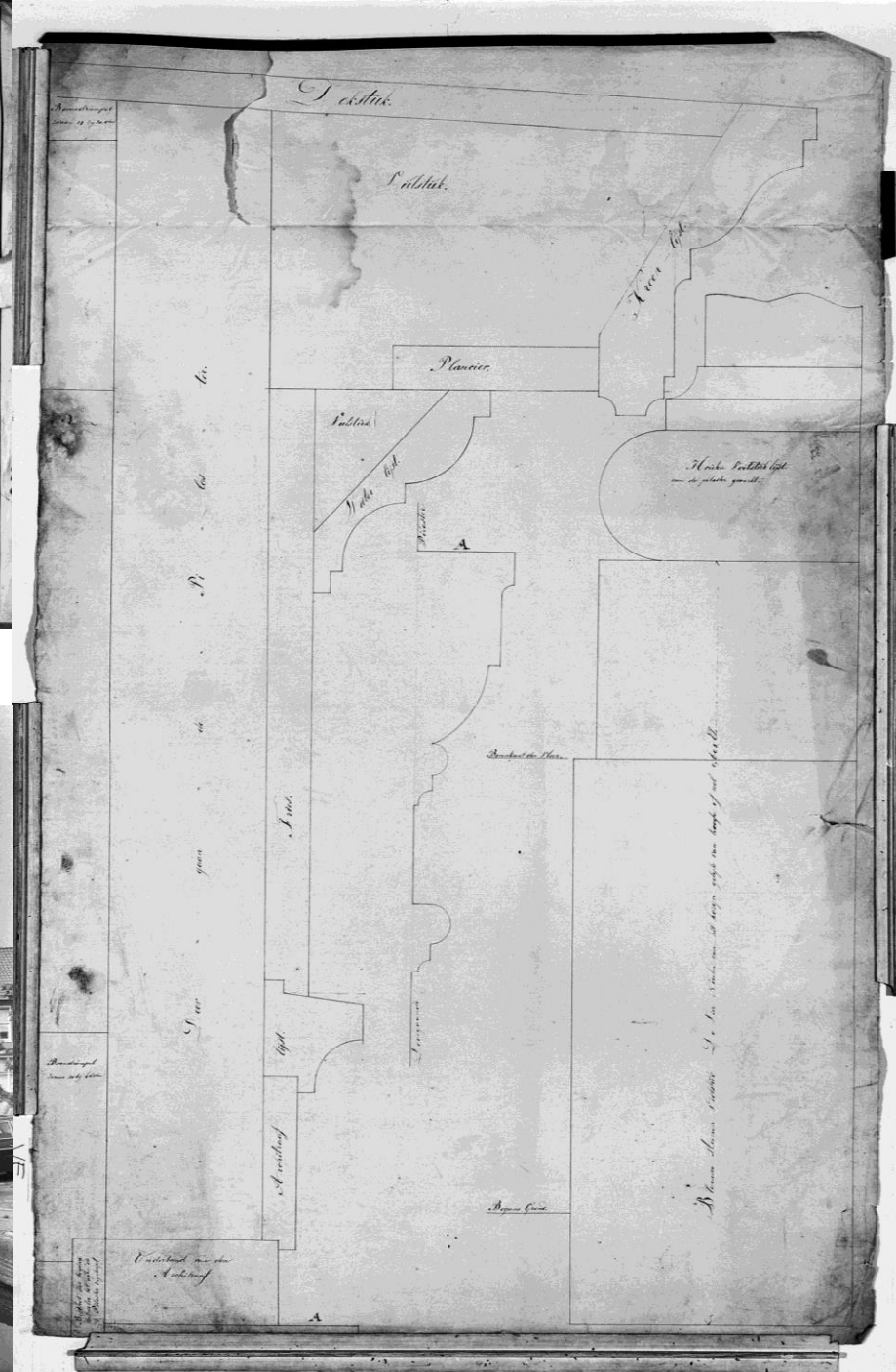
¹ Dossier BV 556 Archief Stadsbouwhuis Gemeente Leiden.

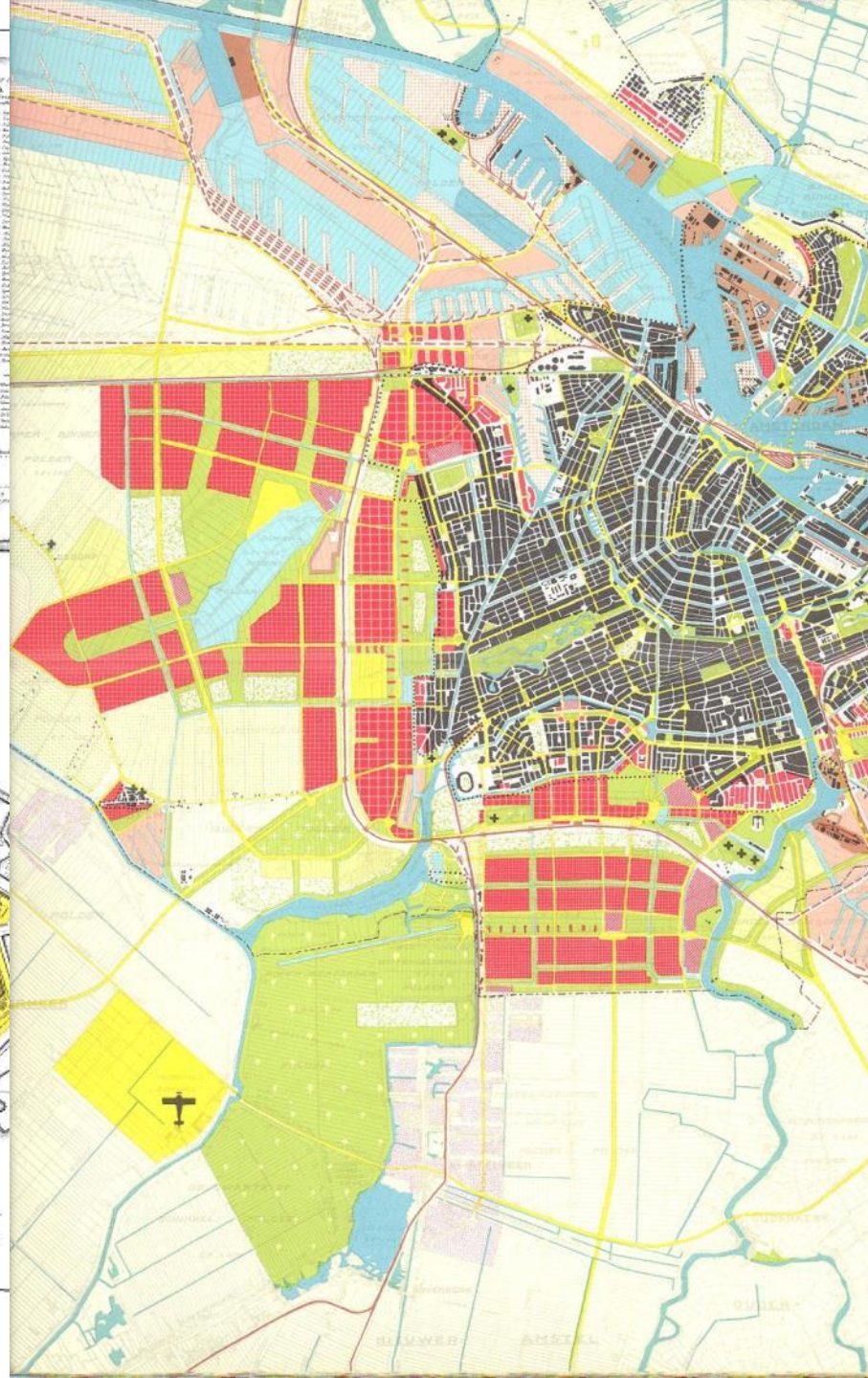
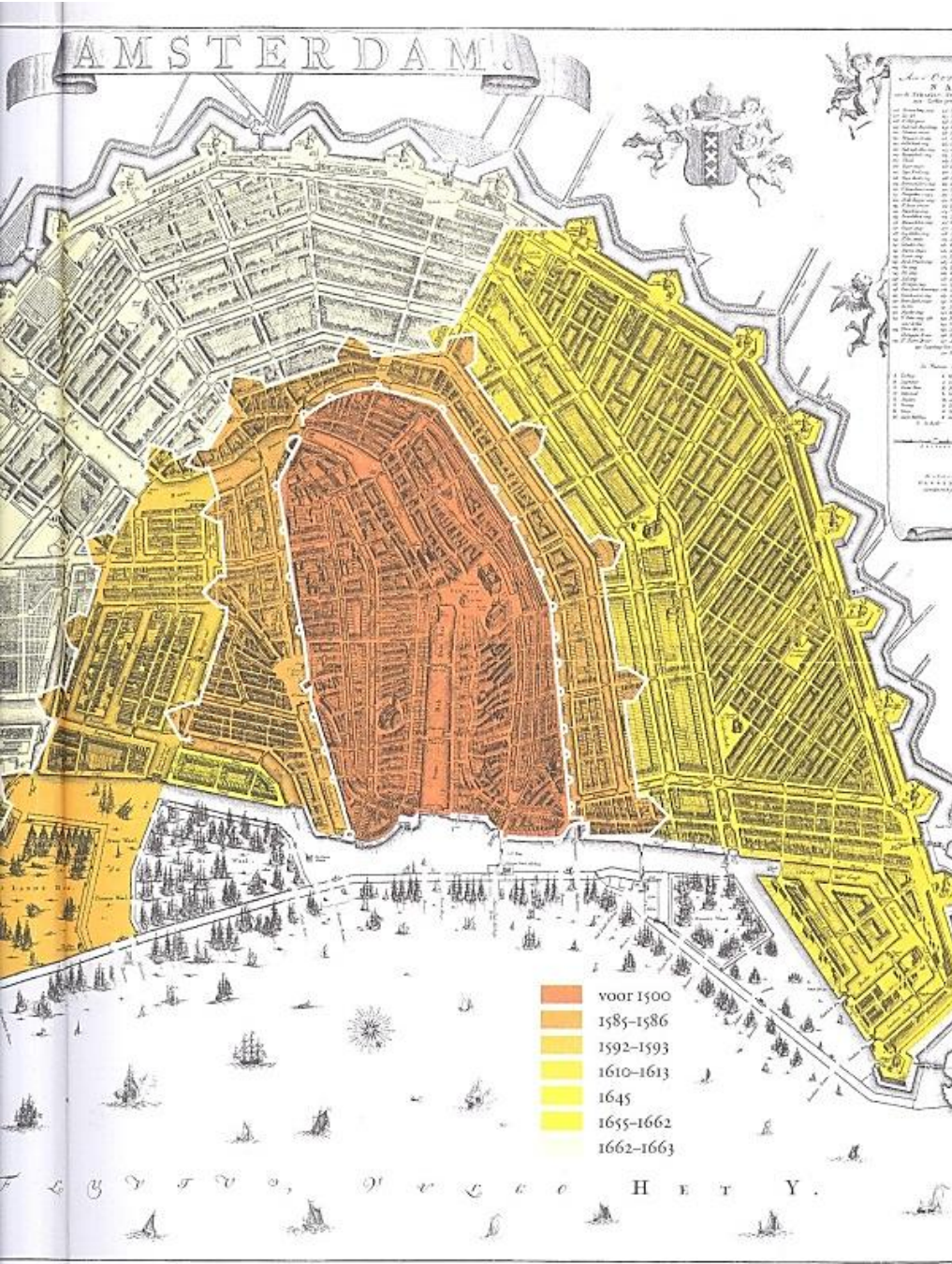
Stadhuis Utrecht, Hein Hundertmark e.a.





J. Verheij, draaibrug Turfmarkt Alkmaar 1847







1832

[illegible]

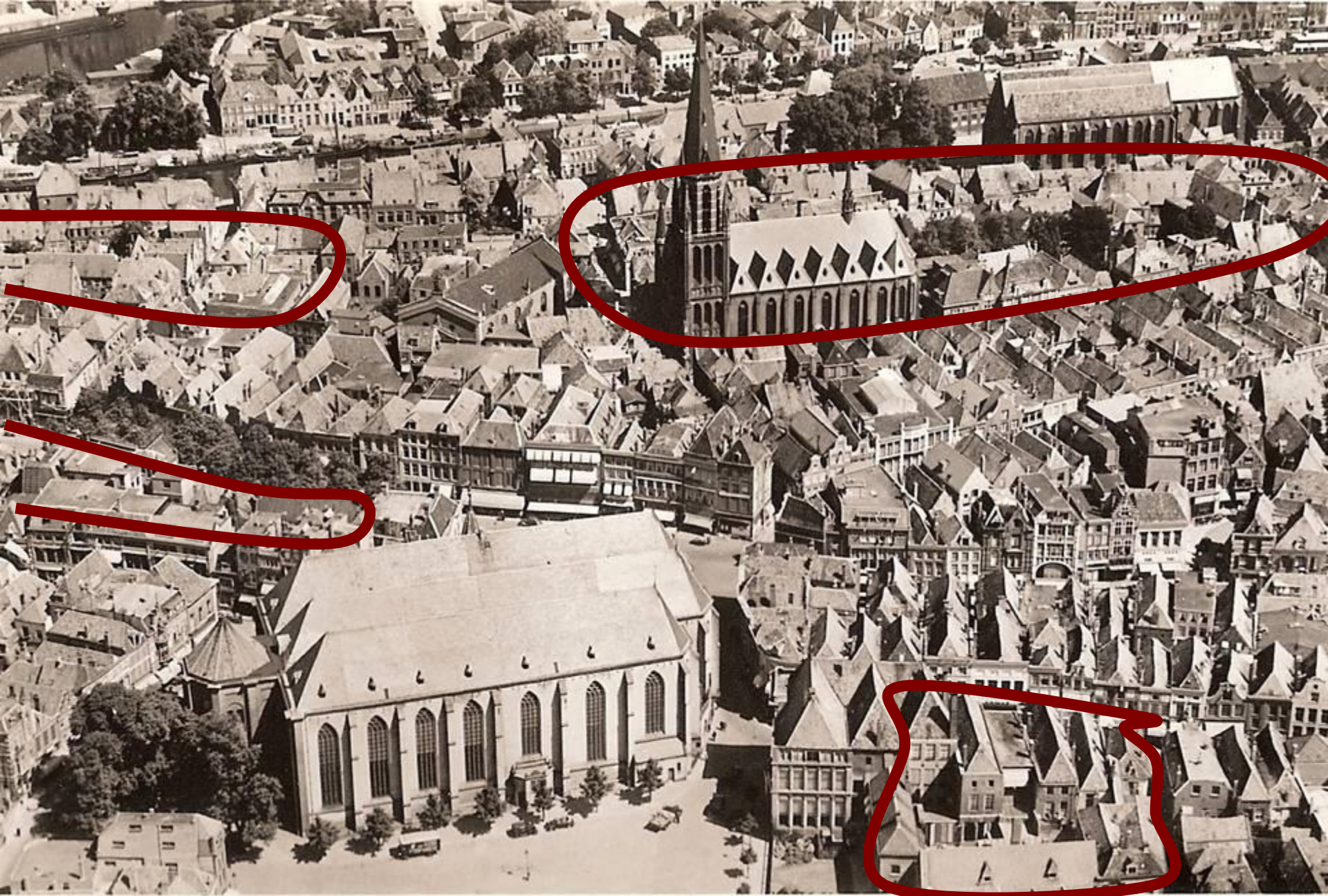


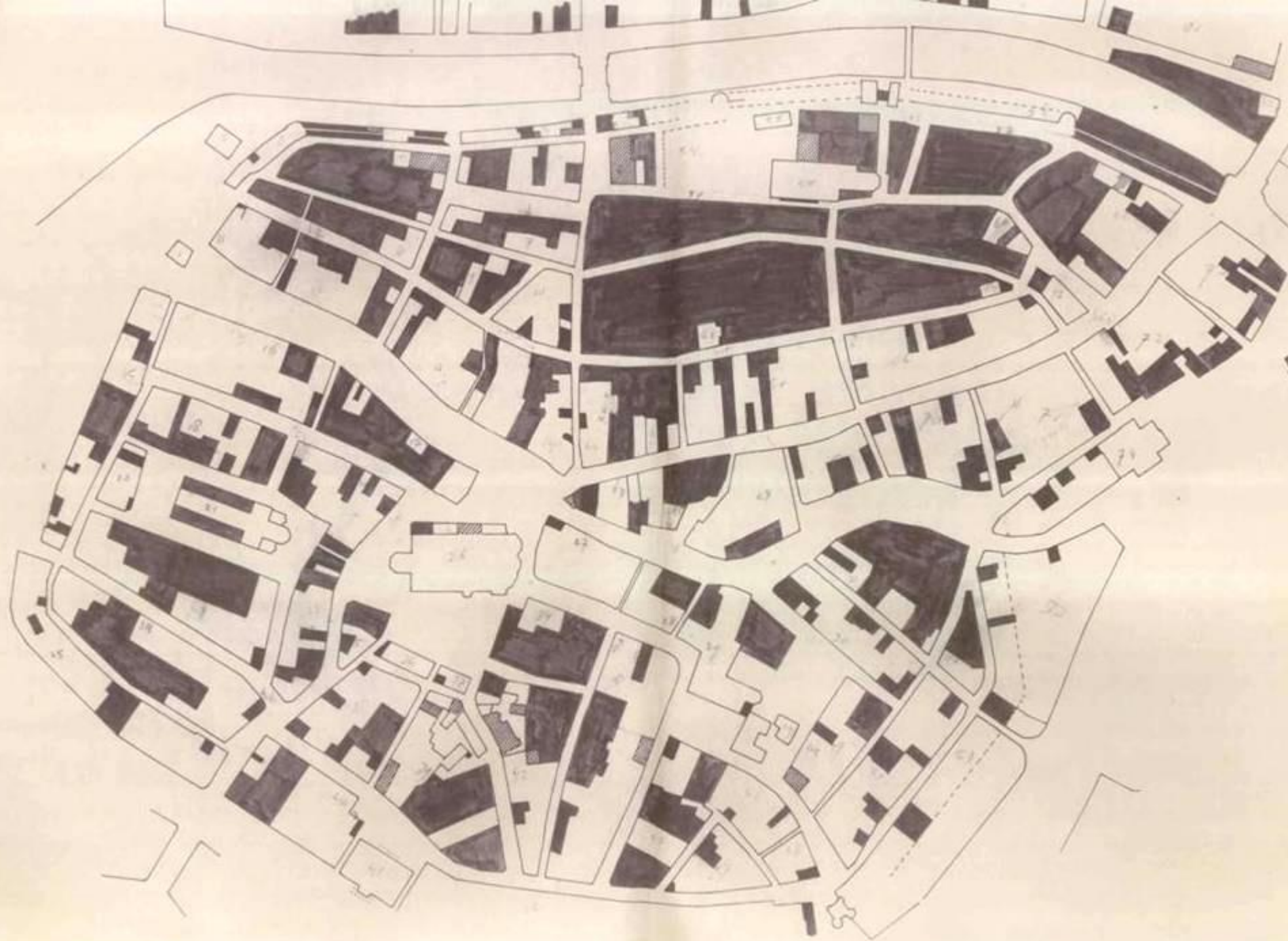


= GEVEL AAN DE MELKMARKT =







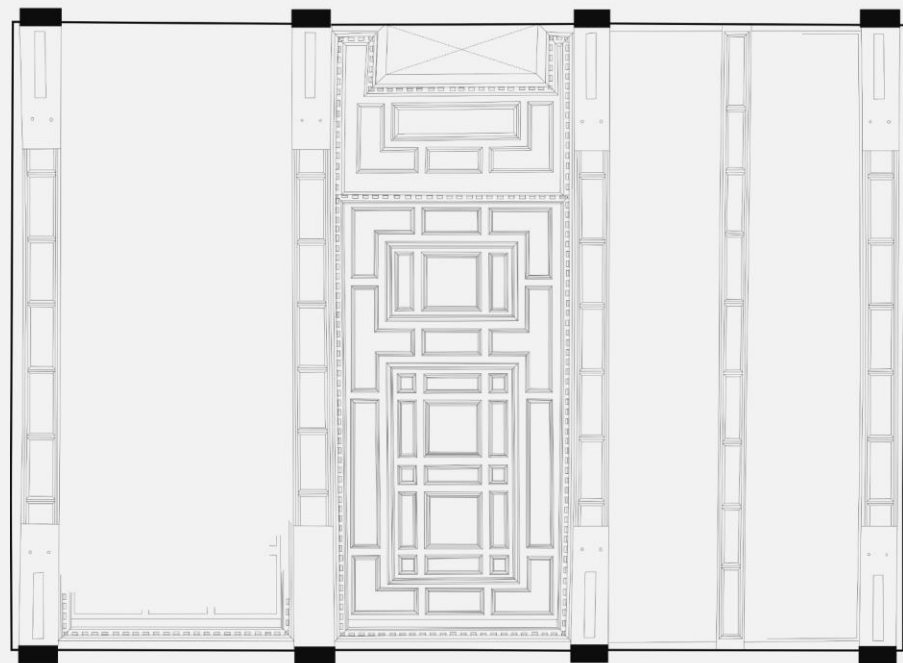




Tactische overwegingen

- Aansturen op concreet product, termijn en prijsstelling bij uitbesteden;
- (Bouwhistorisch) Onderzoek moet proportioneel zijn, met focus op verandering;
- Oog voor detail is aanmoediging voor zorgvuldigheid, zoek het unieke;
- Ingrijpend veranderen niet zonder BHO. Verstoorder betaalt, bij doorbreken van vloeren en muren, ontgravingen, etc.
- Hou 't oppervlakkig, spaar de gelaagdheid;
- Naar buiten treden met vondsten.



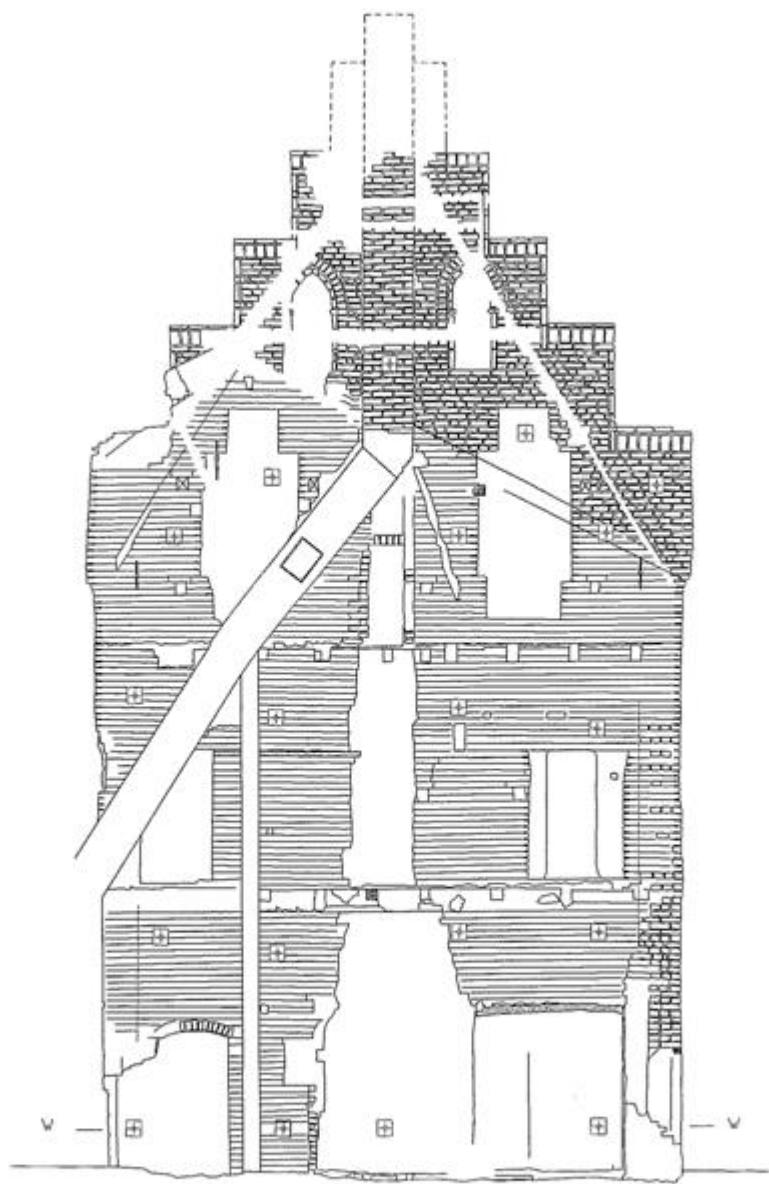






Aanbevelingen voor plantoetsing

- Herkennen en benoemen van alle historische waarden
- Inventarisatie t.b.v. globale toetsing
- Maatwerk d.m.v. aanvullend veldwerk
- ‘Schetsfase’ gebruiken voor afstemming en koers
- Breken van grootschaligheid: 1. aansturen op verdeeld bezit; 2. randen respecteren, gebruiken als hechtpunten om in te breien



5 METER



BD





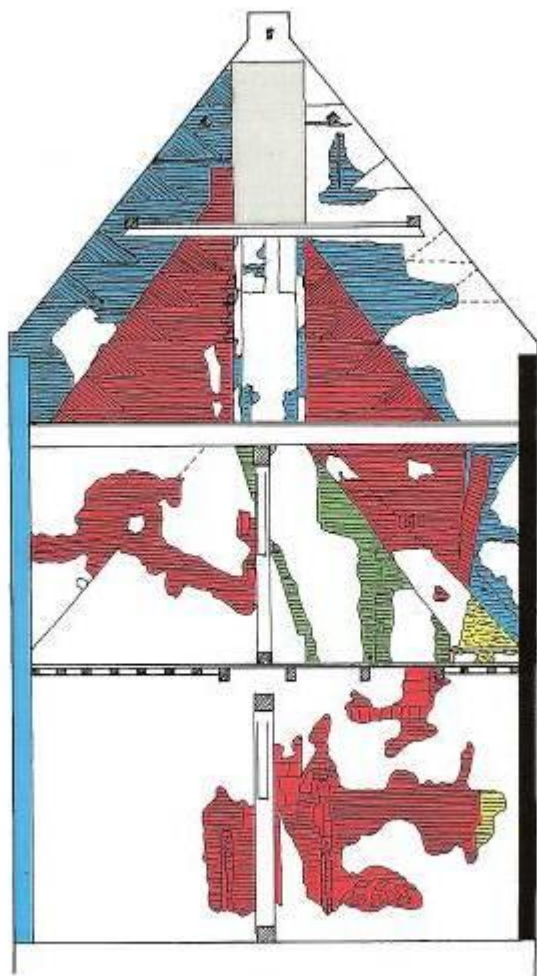








Hypothese hoofdbouwfasen kopgevel Herensteeg 15-17



Marlies v.d. Meyden

